

Gioacchino din Fiore

MANUAL PENTRU
LECTURA
APOCALIPSEI

Ediție bilingvă

Traducere din limba latină și note
de Diana Marinescu, studiu introductiv,
tabel cronologic și bibliografie de Dan Siserman

Cu un fragment inedit din opera lui Gioacchino
din Fiore, editat de Florina Hariga din manuscrisul
latin 3822 al Bibliotecii Vaticanului

POLIROM
2025

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	5
<i>Introducere în viața, opera, filosofia și teologia istoriei ale lui Gioacchino din Fiore</i> (Dan Siserman)	7
<i>Tabel cronologic</i> (Dan Siserman)	47
Enchiridion super Apocalypsim • Manual pentru lectura <i>Apocalipsei</i>	67
<i>Note</i>	289
<i>O abordare hermeneutică a interpretării doctrinei Treimii realizată de Gioacchino din Fiore. Studiu de caz: manuscrisul Vat. lat. 3822</i> (Florina Hariga)	303
<i>Notă asupra imaginilor din Liber figurarum</i>	327
<i>Bibliografie</i>	329

Introducere în viața, opera, filosofia și teologia istoriei ale lui Gioacchino din Fiore

Figura lui Gioacchino din Fiore a fost subiect de controversă de-a lungul secolelor. Profet pentru unii, eretic pentru alții, sfânt pentru mulți dintre contemporanii săi, starețul din Fiore a fost o sursă de inspirație pentru mai multe mișcări de reînnoire spirituală – de la franciscanii „spirituali” la diverse grupări radicale din punct de vedere religios – care au încercat să realizeze aici, în lume, o „ultimă epocă” înainte de sfârșitul timpului. Pentru alții, Gioacchino s-ar afla la baza înțelegerii moderne a istoriei ca progres sau a secularizării credinței creștine. În orice caz, atunci când se vorbește despre Gioacchino din Fiore, este necesar să se facă distincție – așa cum a făcut-o Conciliul Lateran IV (1215) încă din acele vremuri – între persoana sa și doctrina sa. Totodată, este necesar să se facă distincție și între Gioacchino și „gioacchimism”, acesta din urmă fiind înțeles ca „posteritatea spirituală a lui Gioacchino” – pentru a folosi expresia foarte reușită a lui Henri de Lubac – care se referă la toți cei care s-au identificat cu aspectele cele mai controversate ale operei lui Gioacchino și care au dus consecințele acesteia la extrem. Niciun autor nu este reducibil la moștenirea și posteritatea lui, chiar dacă nu este niciodată total străin de ele.

În ultimii zeci de ani, grație Centrului Internațional de Studii Gioacchimitice, înființat în 1982, au apărut treptat mai multe ediții critice ale lucrărilor lui Gioacchino, au fost publicate numeroase studii riguros documentate și au avut loc mai multe conferințe care au reușit să scoată persoana și opera lui Gioacchino din negura de mister în care era învăluit. Gioacchino din Fiore apare acum și într-o ediție comentată în limba română la aproape o

sută de ani de la prima lui pomenire în română, într-un eseu semnat de Mircea Eliade¹. Volumul de față este probabil împlinirea unui vis al lui Mircea Eliade, care l-a considerat pe Gioacchino un punct de cotitură în istoria religiilor² și despre care știm că a dorit mereu să-i dedice o monografie, pentru care s-a documentat zeci de ani, dar pe care, într-un final, nu a mai putut-o scrie³.

Viața, opera și contextul istoric

Gioacchino din Fiore (cca 1135-1202) a trăit probabil într-una dintre cele mai efervescente și pline de transformări perioade ale Evului Mediu. Nu fără motiv, mari istorici au vorbit despre o „renaștere a secolului al XII-lea”, întrucât acest secol a cunoscut dezvoltarea lumii urbane, a asistat la dezvoltarea școlilor catedrale, precursorile universităților de astăzi, a văzut apogeul artei romanice și începuturile goticului, a fost secolul redescoperirii filosofiei și științei grecești împreună cu adaosurile ei arabe, precum și a literaturii clasice latine și a dreptului roman, dar și a apariției unei literaturi în limbile vernaculare. În același timp, a fost și o epocă a cruciadelor, a conflictelor politice între împărații romani de națiune germană și papalitate și a schismelor din sânul bisericii. În baza a două cronici despre viața lui Gioacchino⁴,

-
1. Eseul „Gioacchino din Fiore (1931)”, în M. ELIADE, *Insula lui Euthanasius*, Humanitas, București, 2008, pp. 322-329; câțiva ani mai târziu, Eliade publică un nou eseu, „Notă despre patriotism: Gioacchino din Fiore (1939)”, în M. ELIADE, *Fragmentarium*, Humanitas, București, 1994, pp. 30-35.
 2. „Gioacchino din Fiore: o nouă teologie a Istoriei (1978)”, în M. ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, trad. Cezar Baltag, Univers Enciclopedic, București, 2000, pp. 539-541.
 3. Vezi prefața scrisă de Mircea Eliade la Bernard McGinn, *The Calabrian Abbot: Joachim of Fiore in the History of Western Thought*, Macmillan Publishing, New York, 1985, p. XIII, unde rememorează descoperirea lui Gioacchino în timpul călătoriilor de tinerețe din Italia și datorită lui Ernesto Buonaituti. Vezi și M. ELIADE, *Jurnal 1941-1969*, vol. 1, Humanitas, București, 1993, pp. 285-286, 326-327.
 4. *Virtutum Beati Joachimi Synopsis*, scrisă cândva între anii 1202 și 1224, de prietenul și secretarul său personal Luca Campano, s-a

a unor relatări din surse externe și a referințelor pe care el însuși le-a făcut despre sine în opera sa, ni se creionează o personalitate vie, a cărei operă s-a dezvoltat în mod organic din interogațiile și dramele veacului în care a trăit. Stimulat de idealurile reformei gregoriene, entuziasmat de dezvoltarea incomparabilă până în acel moment a monahismului (pe care de altminteri încearcă mereu să îl legitimeze după modelul lui Grigore cel Mare), speriat de ascensiunea Islamului și de impietatea puterilor politice ale creștinătății, devenite ele însele prigonitoare, și nu în ultimul rând dezamăgit de corupția eclezială, Gioacchino a apelat la exegeza Scripturilor în încercarea de a descifra semnele acelor vremuri. Deși Gioacchino a căutat și a promovat în toate scrierile sale retragerea în contemplativitate, viața sa nu a fost una lipsită de evenimente. Fiu al unui notar de la curtea regală normandă din Palermo, Gioacchino refuză calea care îi fusese hărăzită de familie și, cuprins de o „neliniște evlavioasă” (*pia sollicitudo*), întreprinde în jurul anului 1167 un pelerinaj înspre Țara sfântă, de unde se va întoarce pe deplin schimbat și decis să se călugărească¹. Nu se știe cu exactitate ce s-a petrecut cu Gioacchino în acea călătorie, însă cronicarii săi afirmă că *metanoia* sa ar fi avut loc fie pentru că el a fost unicul supraviețuitor al unei epidemii care lovise grupul cu care călătorea, fie pentru că ar fi avut parte de o viziune pe Muntele Tabor, dezvăluindu-i-se pentru prima dată misterul legăturii dintre Sfânta Treime, Sfânta Scriptură și sensul trinitar al istoriei; și nu în ultimul rând pentru că ar fi fost impresionat de întâlnirea cu călugării care viețuiau în Palestina².

După câțiva ani petrecuți ca pustnic, Gioacchino întâlnește un călugăr grec care îl convinge de superioritatea vieții cenobitice care, trăită sub strictețea regulii benedictine, ar reprezenta singura

păstrat într-o copie care la sfârșitul secolului al XVI-lea avea să fie tipărită în *Acta Sanctorum*. Acest manuscris conține și transcrierea unei părți dintr-o cronică anonimă, *Vita Beati Joachimi Abbatis*, probabil redactată tot de un discipol. O ediție critică a celor două cronici se găsește în H. Grundmann, „Zur Biographie Joachims von Fiore und Rainers von Ponza”, în *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 16 (1960), pp. 437-546.

1. H. GRUNDMAN, „Zur Biographie Joachims von Fiore und Rainers von Ponza”, pp. 482-484 și 592.
2. *Ibidem*.

cale sigură de mântuire. În urma acestei întâlniri Gioacchino se călugărește, convins că sluga cea bună și credincioasă care își înmulțește talantul (*Mt. 25, 14-30*) semnifică pe cei care au ales viața de obște dintr-o mănăstire¹. Apreciat pentru profunzimea și iscusința sa, el este ales stareț al mănăstirii de la Corazzo. Din această perioadă (1176) avem cea mai timpurie lucrare a sa care ni s-a păstrat, *Genealogia*, care nu iese din tiparele specifice vremii a înțelegerii cursului istoriei, dar ne oferă o schiță a ceea ce va sta la baza ideilor sale viitoare asupra istoriei mântuirii². Din prima lui etapă scriitoricească mai sunt datate scrierile *Exhortatorium Iudaeorum* (publicată într-o primă ediție critică cu titlul *Adversus Iudaeos*), *Dialogi de praescientia Dei et de praedestinatione electorum* și o scurtă profesiune de credință, *Confessio fidei*. Aceste lucrări conțin deja multe dintre ideile pe care apoi le va repeta adesea în celelalte scrieri: cartea *Apocalipsei* conține cheia de înțelegere a istoriei, istoria bisericii recapitulează suferințele istoriei Israelului, există o preștiință și o determinare divină care mișcă istoria și care poate fi cunoscută prin descifrarea semnelor revelate în Scripturi, respectiv că la sfârșitul vremurilor evreii se vor converti, iar grecii vor reveni în sânul bisericii romane.

După mai multe încercări nereușite de a-și pune mănăstirea sub tutela unor mănăstiri cisterciene, Gioacchino apelează la papa Lucius al III-lea (1181-1185) pentru a obține autorizația de a scrie și pentru a fi eliberat de responsabilitățile sale de abate. Cu această ocazie, rămâne pentru mai multe luni la mănăstirea Casamari, acolo unde are parte de două revelații (cca 1183-1184). Luca Campano, biograful său și viitor episcop de Cosenza, detaliază:

În al doilea an al pontificatului Papei Lucius, eu, deja călugăr pentru prima dată la Casamari, l-am văzut pe bărbatul care pe atunci era

1. *Ibidem*, p. 531.

2. Cf. S. WESSLEY, „A New Writing of Joachim of Fiore. Preliminary observations”, în *Florensia* 7 (1993), pp. 39-58. Pentru istoria exegezei textului *Genealogia* și diversele atitudini ale specialiștilor privitor la autenticitatea lui, vezi G.L. POTESTA, „Die Genealogia – Ein frühes Werk Joachims von Fiore und die Anfänge seines Geschichtsbildes”, în *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 56/1 (2000), pp. 56-58.

abate la Corazzo, un fiu [al mănăstirii] Sambucinei, fiica celei din Casamari. Din acest motiv era ținut la Casamari, ca un nepot, cu toată onoarea și iubirea și, mai mult decât atât, datorită înțelepciunii și înțelegerii pe care i le dăduse Domnul. La acea vreme el a început pentru prima dată să reveleze înțelegerea Scripturilor și a concordanței fiecărui Testament în fața Papei și a consistoriului său. Așa a primit din partea lui și permisiunea de a scrie (*licentia scribendi*). Mă miram însă că un om atât de faimos și atât de bine-grăitor în predici purta veșminte într-atât de învechite și de sărăcicioase, ba chiar rupte pe alocuri. Am aflat apoi că, de-a lungul întregii sale vieți, nu i-a păsat de calitatea hainelor sale. El a rămas la Casamari pentru aproximativ un an și jumătate, dictând și corectând în același timp *Liber Apocalypsis* și *Liber Concordiae*. Tot în același timp a început și *Liber Psalterii Decem Chordarum*¹.

Aceste experiențe sunt povestite și de Gioacchino și sunt deosebit de importante nu atât pentru că ne-ar arăta geneza operei sale, întrucât era la ordinea zilei punerea propriei intuiții intelectuale pe seama unei revelații divine pentru a-i conferi autoritate², ci mai ales pentru că ne arată modul său aparte de a gândi prin imagini. Prima revelație este relatată în *Psalterium decem cordarum*:

În timp ce eram la mănăstirea Casamari, acolo unde mă țineau Geraldus, venerabilul abate al celei mănăstiri, și frații săi, de care eram legat cu o iubire de nedesfăcut, sosise sfânta zi în care darurile Duhului Sfânt au fost revărsate peste sfinții Apostoli și în care acel untdelemn duhovnicesc cu care fusese uns Christos a fost revărsat Maicii lui Dumnezeu și ucenicilor. Semnificația untdelemnului sfânt nu îmi era străină și știam deja ce jertfă de laudă i se cuvine, dar eram întristat, fiindcă atâta timp eu nu avusesem parte de un așa dar al Harului. Astfel, datorită sfintei și cinstitei zi de Rusalii mi-am propus să recit în acea zi câțiva psalmi spre lauda Duhului Sfânt. Speram ca în acea zi să îmi fie dăruit ceva de către Cel ce dăruiește tuturor din abundență și nu refuză nimănui nimic. Între timp, când am intrat în capelă și am început să mă rog în fața sfântului altar atotputernicului

-
1. Cf. H. GRUNDMAN, „Zur Biographie Joachims von Fiore und Rainers von Ponza”, p. 20.
 2. Vezi cartea B. FITZGERALD, *Inspiration and Authority in the Middle Ages: Prophets and Their Critics from Scholasticism to Humanism*, Oxford University Press, 2017.

Dumnezeu, am fost cuprins de un fel de ezitare legată de credința în Sfânta Treime, ca și cum ar fi dificil a înțelege și a crede că toate persoanele sunt un Dumnezeu și că un Dumnezeu este toate persoanele. Petrecându-se astfel, m-am rugat cu toată puterea. Eram foarte înfricoșat și înflăcărat să invoc Duhul Sfânt, a cărui zi de sărbătoare era, să binevoiască să-mi dezvăluie misterul Sfintei Treimi, în care Domnul nostru ne-a promis că se află cunoașterea întregului adevăr. Spunându-mi aceasta, am început să psalmodiez pentru a ajunge la numărul [de psalmi] propus. Atunci, fără întârziere, mi-a apărut în minte (*animus*) imaginea psaltirionului cu zece coarde (*forma Psalterii decachordi*), iar în ea am văzut strălucind misterul Sfintei Treimi atât de luminos și clar (*lucidum et apertum*), încât imediat am fost împins să strig: Ce Dumnezeu este mai mare decât Dumnezeul nostru?¹

Cealaltă revelație care i-a deschis înțelegerea raportului dintre Scripturi și sensul istoriei s-a petrecut în noaptea de Înviere și este descrisă în *Expositio in Apocalypsim*:

După ce am trecut prin versetele anterioare ale cărții [*Apocalipsei*] până în acest loc [*Apoc.*, 1, 10: „Am fost în Duh în zi de duminică”], am experimentat, mai mult decât de obicei, o așa de mare dificultate și îngustime a înțelegerii, încât a fost ca și cum aș fi simțit piatra care închide mormântul în fața mea. Dar, de vreme ce eram implicat în așa de multe lucruri, uitarea a lăsat problema deoparte. După un an, de sărbătoarea Paștelui, problema a revenit. [...] Pe la mijlocul tăcerii nopții, la ora despre care se crede că Leul nostru din tribul lui Iuda a înviat din morți, în timp ce meditam, dintr-odată am înțeles cu claritatea înțelegerii ochiului minții plenitudinea acestei cărți și deplina concordanță a Vechiului și Noului Testament².

Așadar, în timpul șederii la Casamari, Gioacchino are o întâlnire personală cu papa Lucius al III-lea, care se afla la acea vreme la Veroli, în apropiere de Casamari. Scopul său era să obțină *licentiam scribendi quemadmodum viderat per revelationem* de la papă, după cum scrie biograful anonim al lui Gioacchino³.

-
1. *Psalt.*, pp. 9-10. Ediția utilizată: JOACHIM VON FIORE, *Psalterium decem cordarum*, ediție critică de text latin, studiu intr. și note de Kurt-Victor Selge (ed.) (MGH, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 20), Hahnsche Buchhandlung, Hanovra, 2009.
 2. *Exp.*, f. 39rb-va.
 3. H. GRUNDMANN, „Zur Biographie Joachims von Fiore und Rainers von Ponza”, pp. 532-533.